

מרים סמואל

למשמעות השם "יעבץ" וגלגוליו

וּמִשְׁפָּחוֹת סוֹפְרִים יֹשְׁבוּ יַעֲבֹץ תִּרְעָתִים שְׂמֵעִתִּים שׁוֹכְתִים^ה
הָמָּה הַקִּינִים הַבָּאִים מִחֲמַת אָבִי בֵּית־רַכָּב:

וַיְהִי יַעֲבֹץ נִכְבָּד^ט

מֵאָחִיו וְאִמּוֹ קָרָאָה שְׁמוֹ יַעֲבֹץ לֵאמֹר כִּי יִלְדֹתִי בְּעֶצֶב:

ב וַיִּקְרָא יַעֲבֹץ לֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אֲסִפְּרֶךָ תִּבְרַכְנִי וְהַרְבִּיתִי^י

אֶת־גְּבוּלִי וְהִיתָה יָדְךָ עִמִּי וְעָשִׂיתָ מִרְעָה לְבִלְתִּי עֲצָבִי וַיָּבֹא
אֱלֹהִים אֶת־אֲשֶׁר שָׁאַל:

מדי פעם בקוראי בתנ"ך אני נתקלת בשמות משמות שונים ואשר הכתוב מציין במפורש מעשה אחד (יחודי?) אשר מיוחס רק להם. כזה הוא השם יעבץ¹. יעבץ הוא "נכבד מאחיו"², ומבקש בקשה מאוד מיוחדת מהי והי נענה לבקשתו. יעבץ הנ"ל "צד" את עיני, עין מורה, בשל בקשתו המיוחדת, שיונתן בן עוזיאל תרגמה במילים: "ותסגי (=תרבה) ית תחומי בתלמידא...".³ בעניין זה מתעוררות מספר שאלות: מי הוא אותו "מורה" המבקש מהקב"ה שיוסיף לו תלמידים ושהי שומע לו "ויבא אלוקים את אשר שאל"⁴? כמו כן, פירוש של שמו יעבץ, מלשון עצב, הטריד אותו עד כדי כך שהוא ביקש בקשה מיוחדת מאת הי "לבלתי עצבי"? ובמה היה נכבד?

בספר דברי הימים מדובר על בני כלב בן חור, בכור אפרתה, ומתארים את ענפיה השונים של המשפחה: "ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתיים שוכתיים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב"⁴. שני פרקים מאוחר יותר⁵, מרחיבים את הדיבור על צאצאי כלב: "ויהי יעבץ נכבד מאחיו ואמו קראה שמו יעבץ לאמור כי ילדתי בעצב: ויקרא יעבץ לאלוקי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את

1. דברי הימים א' ב', נה; שם ד', ט-י.
2. שם ד', ט.
3. תרגום יונתן שם.
4. דבהייא ב', נה.
5. דבהייא, ד', ט-י.

גבולי והיתה ידך עמי ועשית מרעה לבלתי עצבי, ויבא אלוקים את אשר שאל".
בהתבוננות בפסוקים הנ"ל עולה עוד שאלה: האם צאצאי כלב נישאו לנכרים
הבאים מרחוק (חמת) והאם הם קשורים לקינים, לבית רכב שהם מצאצאי יתרו?

משמעות השם "יעבץ"

אם יעבץ קראה לו בשם המיוחד הזה בשל הסיבה: "כי ילדתי בעצב"⁶. יעבץ היה
כל כך נכבד ו/או מפורסם ונדע במעשיו, ששם מקום נקרא על שמו: "יעבץ נקרא
המקום על שמו"⁷. שמו "יעבץ" מיוחד הוא למרות שנקרא על שם עצב "נקרא שמו
יעבץ ולא יעצב בהיפוך אותיות, כאילו תאמר שיהפך העצב לשמחה..."⁸.
הגר"א פירש שאמו ילדתו בעצב. ועצב זה היה כרוך בהריונה ובלידתו, כמו
בחנה⁹. ואולי אמו מתה בלידתה כמו רחל¹⁰. "...ולזכרון קראה את בנה יעבץ..."¹¹.
"...ויתכן שתקש בלידתה, כי דרך נשים לקרוא שם בניהם על זה... וכן עשתה עטרה
אם אונם..."¹². ואפשר "...להוסיף בו אות או לגרוע ממנו כמו נח מן ינחמנו, שמואל כי
מהי שאילתיו וגם להפוך סדר האותיות כמו יעבץ מן עצב"¹³. "אעפ"י שהוא הפוך אל
הענין כי היה לו לומר יעצב, אינם מקפידים העברים על זה כמו נח מן ינחמנו קין מן
קניתו..."¹⁴.

וכבר נאמר¹⁵ שפירוש שמו של יעבץ הוא "שיעץ ויבן תורה בישראל". יש מפרשים
את השם יעבץ, שהוא לשכת הגזית, שכתוב "...יתרו שברח מפרעה - זכו בניו וישבו
בלישכת הגזית..." ומהיכן לומדים זאת? מהפסוק 'ומשפחות סופרים יושבי יעבץ...
המה הקינים'..."¹⁶.
ואומר הרד"ק ש"אולי יעבץ הוא אחד מהנוכרים, והיו לו שני שמות, או הוא
אחר..."¹⁷.

יש אומרים ש"שלושה שמות נקראו לו: יהודה, עתניאל, יעבץ"¹⁸ וכן ר' סימון בשם
ריב"ל אומר שזהו עתניאל¹⁹ "שענהו א-ל" ופנלן שענאו א-ל? דכתיב 'ויבא אליקים את אשר

6. שם שם.
7. דעת מקרא שם.
8. מצודת דוד שם.
9. בראשית ג', טז.
10. פירוש דעת מקרא לדבהי"א ד', ט.
11. מצודת דוד דבהי"א ד', ט.
12. רמב"ן בראשית ל"ח, ג'.
13. רד"ק יהושע ה', ט.
14. רד"ק דבהי"א ד', ט.
15. תמורה טז, ע"א.
16. דבהי"א ב', נה.
17. רד"ק דבהי"א ב', נה.
18. שיר השירים רבה, פרשה ד'.
19. שם שם וכן קהלת רבה פרשה א' וברש"י לשופטים א', ג.

שאל²⁰. ואין הכוונה כנראה לעושר בנכסים, מכיוון שאמר ש"עתנאל לא היה עשיר אלא חכם"²¹. "ועה שפני? יהודה אחי שפעון שפני... ואפר ר' ברכיה ור' לוי בשם ר' חננאל בר' חננאל" זה בעז²².

מריבוי ההשערות והפירושים למשמעות שמו והן לזהותו, אנו מבינים שלא יכול להיות אדם "נכבד מאחיו", וכה ידוע ומפורסם שאין אנו יודעים כלל מי הוא.

תכונותיו ומעלותיו של "יעבץ"

מדוע כונה יעבץ "נכבד מאחיו"?

יכול להיות שהיה נכבד באופן כללי. הביטוי הזה מופיע בהקשר לגיבורי דוד: "מן השלושה בשנים נכבד"²³, "מן השלושה הכי נכבד...", "מן השלושים נכבד..."²⁴. ושם מדובר בגיבורי מלחמה מיוחדים. ייתכן שגם יעבץ הצטיין כגיבור מלחמה בסביבתו והנדר היה שינצח את אויביו, כמו נדרו של יפתח, למשל²⁵, שהרי הנגב היה כל הזמן משובש על ידי נודדי מדבר. המטרה של הנדר הייתה להרבות גבולות ולהרחיק הרעה הצפויה לבלתי עצבו²⁶.

"את פוצץ ל"ו דורות פאדס ועד יעבץ ולא כתיב באחד מהן כבוד, אלא ביעבץ. שהוא הראשון פאדס, שת, אנש וכן כולו, ואין אתה פוצץ באחד מהם כבוד עד שפגיע ליעבץ... למה כתוב בו כבוד? על שיגע בתורה, הוי כבוד חכמים ינחלו..."²⁷. וכן בתרגום יהונתן נקרא יעבץ "יקיר וחכים באורייתא"²⁸. גם מדרש תנחומא אומר שיעבץ היה תלמיד חכם ומקהיל קהילות ודורש טעמי תורה ברבים²⁹. וכן היה מחזר בכל ישראל ומלמד תורה ברבים לשם שמיים³⁰.

זאת ועוד, מדמים את יעבץ להמשכו של יהושע: "עד שלא השקיע שפשו של פשה הזחית שפשו של יהושע, עד שלא השקיע שפשו של יהושע הזחית שפשו של עתנאל והוא יעבץ, וכן כולם בכל דור ודור..."³¹.

וכן נכתב על יעבץ שהיה איש טוב וכשר ואיש אמת וחסיד ויושב ודורש בתורה³².

20. תמורה טז, ע"א.

21. שם שם.

22. שיר השירים רבה פרשה ד' ועיין הערה 11.

23. דבהייא כ"א, כה.

24. שמואל ב', כג, י"ט, כג.

25. שופטים י"א, ל-לא.

26. ויזר א', מחקרים במקרא, הוצאת יסוד, ירושלים תשמ"ח, עמ' 266.

27. שמות רבה פרשה ל"ח.

28. ת"י, דבהייא ד', ט.

29. תנחומא תצוה ט.

30. תנא דבי אליהו רבא ו'.

31. קהלת רבה פרשה א'.

32. אבות דר' נתן ל"ה.

יעבץ היה ידוע הן בעושרו, הן במעשיו והן בכבוד שנחל מכל יודעיו (נכבד בא תמיד צמוד למלכים³³, לשרים, לאיש אלוקים או לגיבור מלחמה). והגר"א פירש שהיה נכבד מאחיו, בני משפחות אחרות בן הרום.

בית דינו ותלמידיו

"יעבץ העמיד בית דין שתקנו שיעורין ועונשין..."³⁴. כאשר נשתכחו מצוות, חזרו ויסדום בבית דינו של יעבץ.

מי היו תלמידיו של יעבץ?

ליעבץ היה בית מדרש ותלמידים רבים. ולא רק מישראל (בניו?) אלא גם מבני יתרו, "שהלכו ללמוד תורה במדבר יהודה עם עתניאל בן קנז הוא יעבץ..."³⁵. "שניתן להם דושנה של יריחו לאוכלה עד שיבנה בית המקדש, ומי שיבנה בית הבחירה בחלקו - הוא יטלנה, כדי שיהא לכל ישראל חלק בבית הבחירה ונתנוה לבני יתרו ת"מ שנה, והתלמידים שבהם הניחוה והלכו אצל עתניאל בן קנז הוא יעבץ, במדבר יהודה אשר בנגב ערד ללמוד תורה, וישב את העם - עם התלמידים היושבים לפניו הוא ביקש מאת הקב"ה שיזמין לו תלמידים הגונים... וזימן לו החסידים הללו"³⁶. בנוסף להם היו לו גם תלמידים מבני קיני שלמדו תורה אצלו³⁷.

מה גם שחז"ל פירשו שהקינים גם הם ממשפחת יתרו, והם הסתפחו ליהודה והשתכנו במדבר יהודה אשר בנגב ערד (נגב קיני). כאשר נפרדו מבני חובב חותן משה, הצפינו לגליל ונטו אהליהם במקומות שונים, עד אלון בצנענים אשר את קדש ואולי עד חמת.

ומי הם הקינים? בשכר "קראן לו ויאכל לחם... זכו בני בניו של יתרו לישב בלשכת הגזית..."³⁸.

יעבץ עצמו כינס תלמידים ממקומות שונים, כמו משוכה (השוכתים) והקינים גם הם על שם עירם...³⁹, אשר באו מרחוק. או לפי גירסה אחרת, היה חמת אדם נודע שהיה "אבי בית רכב", הם הקינים שנתיישבו בבית רכב או ייסדוה, היא בית המרכבות הסמוכה לציקלג מזה ולחצר סוסה מזה⁴⁰. לפי זה ניתן לפרש את שם עירם על שם יצור המרכבות בה בידי הקינים ששמש מורה על צורפי מתכות, חרשים וגם נפחים⁴¹.

33. תהלים קמ"ט, ח.

34. יומא פ, ע"א.

35. רש"י שופטים א, טו.

36. שם שם.

37. ספרי ראה ס"ב.

38. תנחומא יתרו סימן ד'.

39. פירוש דעת מקרא דבה"א ב, נה.

40. יהושע י"ט, לה.

41. פירוש דעת מקרא דבה"א ב, נה.

בני רכב נזכרו בנבואת ירמיהו כאנשים מיוחדים, שנמנעו מלזרוע שדות, לנטוע כרמים, לשתות יין ולבנות בתים, אלא ישבו באהלים⁴², כלומר אנשים צנועים ומיוחדים במינם.

מסופר על בני הקיני שהלכו ומצאו את יעבץ יושב בבית המדרש, וכהנים ולויים ומלכים יושבים עמו, וכל ישראל יושבים שם. אמרו: "אנחנו גרים, היאך נשב עם אלו? זה עישן? ישבו על שער בית המדרש והיו שופעים ולופדים..."⁴³. ומהיכן? "נאמר 'תרעתים' – שהיו יושבים על השער, 'שפעתים' – שהיו שופעים ולופדים, 'שוכתין' – שהיו ישראל פסוק להם. דבר אחר: זהו תרעתים? בשעה שישראל נכנסין לצרה, תתריעין והן נשפיעין. [במדרש זה, התלמידים פתאפעים ללמוד ופכנסים עצמם לכלל ישראל]. ויש שהסבירו: שפעתים – ששפיעו קול תרועת תורה בסיני, שוכתים – על שם שישבו בסוכות..."⁴⁴.

מדרש נוסף: "תרעתים" – שהיו יושבים בלישכת הגזית, 'שפעתים' – שהיו כל ישראל שופעים הלכה כפיהם, 'שוכתים' – שנשתככו ברוח הקודש. וזו הם הקינים הבאים כחזקת אבי בית רכב. עבני קיני חזקו פשה? שפיעה ואבטליון. עבני בניו של סיסרא היו, וליפדו תורה ברבים באנשי כנסת הגדולה... אין לך גדול מן העוסק בתורה..."⁴⁵ [מאידך, במדרש הזה, להבדיל מהקודם, הם מנהיגים ומנחים את עם ישראל, ומצאצאיהם יצאו מגדולי החכמים].

יעבץ היה "מושל" על "סיעת יעבץ" שהיו משפחות סופרים⁴⁶. "ויהי יעבץ נכבד מאחיו", מכיוון שיהיה מבניו היו משפחות הסופרים וחכמים סיעת יעבץ אשר ישבו עמו ועסקו בתורה והיו טפלים לו..."⁴⁷.

וכן נאמר שהיה "אדם גדול בתורה"⁴⁸. מתברר שמשפחתו הייתה משפחת סופרים וחכמים והוא היה אב בית הדין (מושל עליהם), וכל העיר נקראה על שם הסיעה, אעפ"י שהיו בה שלא מבני ישראל. מכל האמור על משפחתו ותלמידיו וגדולתם – נוכל לשער את מעלותיו של ראש המשפחה והמורה – יעבץ.

מהו פשר נדרו?

"ויקרא יעבץ לאלקי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה ידך עמי ועשית מרעה לבלתי עצב, ויבא אלוקים את אשר שאל". יעבץ ביקש מה' עזרה וסעד. אולי חשש ששמו שהיה מעניין "עצב" "יפריע" לו וביקש "לבלתי עצב" כדי שלא יעצב בחייו, ונדר נדר שאם למרות שמו, יצליח – יעשה כך וכך⁴⁹. ולא

42. ירמיהו ל"ה, ה; מ"ב, י, טו.

43. ספרי זוטא במדבר י, כט.

44. מכילתא מסכתא דעמלק יתרו ב'.

45. תנחומא ויקהל סימן ח'.

46. רש"י דבה"א ב', נה.

47. מצודת דוד שם.

48. רש"י סוטה יא, ע"א.

49. רד"ק דבה"א ד', ט.

נתפרשה תשובת התנאי שהיתנה יעבץ, כלומר גוף הנדר. ויש בנדרו של יעבץ דמיון לנדרו של יעקב⁵⁰ ולנדרה של חנה⁵¹. וכל נדר יסודו תפילה ובקשה. שלוש בקשות של ברכה ביקש יעבץ: (א) והרבית את גבולי (ב) והייתה ידך עמי (ג) ועשית מרעה לבלתי עצבי. מעניין לציין שגם עכסה בת כלב שניתנה לעתניאל בן קנו גם היא ביקשה מאביה ברכה. היא התכוונה לברכת הארץ ולברכת המים.

כבר נתברר לעיל, שיונתן מתרגם את ברכת הארץ "והרבית את גבולי" - "ותסגי ית תחומי בתלמידיא", וכן רש"י מפרש ש"הוא ציקש מאת הקצ"ח שזמין לו תלמידים כגונים... וזמין לו החסידים הללו"⁵². וכן מפרש רש"י: "ויקרא יעבץ לאלוקי ישראל 'אם צרך תצרכני' - צחור, 'והרבית את גבולי' - צחלמדיס 'והיתך ידך עמדי' - שלא תשכח תלמודי מלצי, 'ועשית מרעה' - שידמו לי רעים כמוני - 'לבלתי עצבי' - שלא ישגבני יצר הרע מלשנות [לבטל מתלמוד תורה] - אם תהי עושה כן - מוטב, ואם לאו - הריני הולך 'לנסיסי לשאול' כלומר, הריני מת צעצוני"⁵³. מיד "ויבא אלוקים את אשר שאל"⁵⁴, שכל המוסר עצמו לחזר אחר התורה - ממלאין לו שאלותיו⁵⁵. כלומר, גבול רוחני ולא דווקא פיזי, שלא כמו עכסה, שביקשה וקיבלה מאביה את מבוקשה החומרי.

לעומת זאת מפרש התנא שבברייתא שם את בקשתו של יעבץ דווקא במישור הפיזי: "...אם בך תצרכני - בפרייה ורבייה, והרבית את גבולי - בבנים ובנות, והייתה ידך עמדי - בציא ובפתן, ועשית פרעתי - שלא יהא בי פיתוש ראש ופיתוש אוזניים ופיתוש עיניים, לבלתי עצבי - שלא ישגבני יצר הרע פלשנות, אם אתה עושה כן - מוטב, ואם לא - הריני הולך בנסיסי לשאול. ויד ויבא אלוקים את אשר שאל"⁵⁶.

בקשת הסיוע השנייה היא כללית, וכל זה כדי ש"לא יהיה שמי גורם לי שום עצב ועשית עמי להצילני מרעה לבלתי עצוב אותי", כלומר, שהעצב והרעה הרמוזים בשמו ייחפכו לטובה. וקיצר הכתוב ולא פירש תשובת התנאי של נדרו. וכאילו אמר, "כאשר כן יהיה - אשלם גמול הדבר ואלך בדרכי ה' ודוגמתו כל ימי"⁵⁷ ומסתבר שקיים יעבץ את נדרו ולפיכך "ויבא אלוקים את אשר שאל", שהי מילא את בקשתו אשר שאל וברכו בכל שלוש הברכות אשר ביקש, ויעבץ היה לברכה.

50. בראשית כ"ח, כ.

51. שמו"א א', יא.

52. רש"י שופטים א', טז.

53. בראשית ל"ד תרגום אונקלוס ל"ויתעצבו" - איתנסיסו.

54. תמורה טז, ע"א.

55. רש"י, שם שם.

56. תמורה טז, ע"א.

57. מצודת דוד שם פס' י.

מוצא משפחתו ומיקומו

משפחת יעבץ נמנית על שבט יהודה. כל הפרק בו מופיע יעבץ, הוא תיאור השתלשלות צאצאי יהודה, ויעבץ, נכלל ביחסי כלב בן חור בכור אפרתה. עם בני שלמא [אבי] בית לחם נמנו גם משפחות סופרים. משפחה זו הייתה משפחה שבניהן עסקו בכתיבה על הספר ובהעתקה, ובכלל המלאכה גם יצור חומרי כתיבה⁵⁸. ר' יהודה בן קורייש פירש את המילה "סופרים" על שם מקומם, אנשי קרית ספר, שירשה עתניאל בן קנז⁵⁹. רש"י בעקבות חז"ל מזהה את יעבץ עם העיר אבץ שבנחלת שבט יששכר⁶⁰, את הקינים הוא מפרש לפי הארמית צורפים, שהיו יושבים בעיר קין⁶¹ ויעבץ היה מושל עליהם. בפסוק⁶² כתוב "ישבו יעבץ", קרי ישיב. הקרי מכוון לשם מקום, הנקרא על שם יעבץ ה"נכבד מאחיו" ואילו הכתיב אולי מכוון לדרשת חז"ל הדורשים: ישבו לפני יעבץ ולמדו תורה. ועוד דרשו ש"סופרים" הם תלמידי חכמים.

תלמידיו של יעבץ היו "תרעתים, שמעתים, שוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב". ר' יהודה בן קורייש פירש שהכוונה על שם מקום מגוריהם [בהתאמה: עתר [בשיכול אותיות עתר=תרע], ואולי הכוונה לעיר תרעתין המוזכרת בתוספתא⁶³. אשתמוע ושוכה, והקין או קינה.

וחז"ל דרשו שהכוונה לקיני ממשפחת יתרו חותן משה, שנסתפתח ליהודה והשתכן במדבר יהודה אשר בנגב ערד⁶⁴. ענף אחד ממשפחת הקיני ישב בעיר התמרים היא יריחו וממנה פנה לנגב ערד⁶⁵, ומשם פנה מאוחר יותר לצפון "עד אלון בצעננים אשר את קדש"⁶⁶. כלומר, אם נתייחס למקומות הישוב בנגב, עשה אמנם יעבץ ככל יכולתו להרחיב את גבול הישוב ואליו באו הקינים מצאצאי חמת אבי בית רכב, אך אין זה סותר, ששתי התכונות, של גיבור ושל תלמיד חכם היו בכפיפה אחת אצל יעבץ.

נוכחנו לדעת שיעבץ עמד בראש משפחות סופרים, והיה מורה מסור שהיו לו תלמידים רבים ממקומות שונים, בארץ ומחוצה לה, מהם שעלו לגדולה. ומסתבר, שתכלית המסופר היא ללמדנו על כוחה וברכתה של תפילה הכרוכה בנדר.

58. דעת מקרא דבהי"א ב', נה.

59. שם שם.

60. יהושע י"ט, כ.

61. שם ט"ו, נז.

62. דבהי"א ב', נה.

63. אהלות י"ח, טו.

64. ש"א ל', כט.

65. שופטים א', טז.

66. יהושע ד', יא.